

Bisbes gironins desconeguts

Bernat Tallaferro va tenir un munt de fills al marge del seu matrimoni amb la comtessa Toda i els va heretar amb aproximadament seixanta mil hectàrees de terres que anaven de Besalú a les portes de Girona i de Vilabertran a Vilademuls. Una investigació de set anys ens mostra com aquests bastards, entre altres estratègies de poder, van apostar per obtenir importants càrrecs eclesiàstics.

Text > **JOSEP MARIA REYES VIDAL**, historiador, membre del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles

Les incògnites incomoden els historiadors. Per això, les afirmacions que un dia semblen sòlides tendeixen a perpetuar-se, fins i tot quan hi ha noves dades que les posen en dubte. Això passa amb alguns dels nostres bisbes, que han estat revestits d'unes identitats que potser no els escauen.

Odó, 26è bisbe de Girona

El punt de partida és el moment més dramàtic de la història de Barcelona: l'estiu de l'any 985. Tot el poder militar del califat de Còrdova, comandat pel temut Al-Mansur, va caure sobre els dominis del comte Borrell II. El comte català va prendre mesures desesperades: va reunir tropes de tots els seus dominis; va perdre tot l'exèrcit en una desastrosa batalla, a Montcada, el dia 1 de juliol; va fugir cap a Girona, a preparar una darrera línia de defensa, i va encarregar al vescomte Udaldar de Besalú la defensa de la ciutat.

Barcelona va caure en menys d'una setmana. Tota la població —en tot cas, inferior a cinc mil ànimes— va ser es-

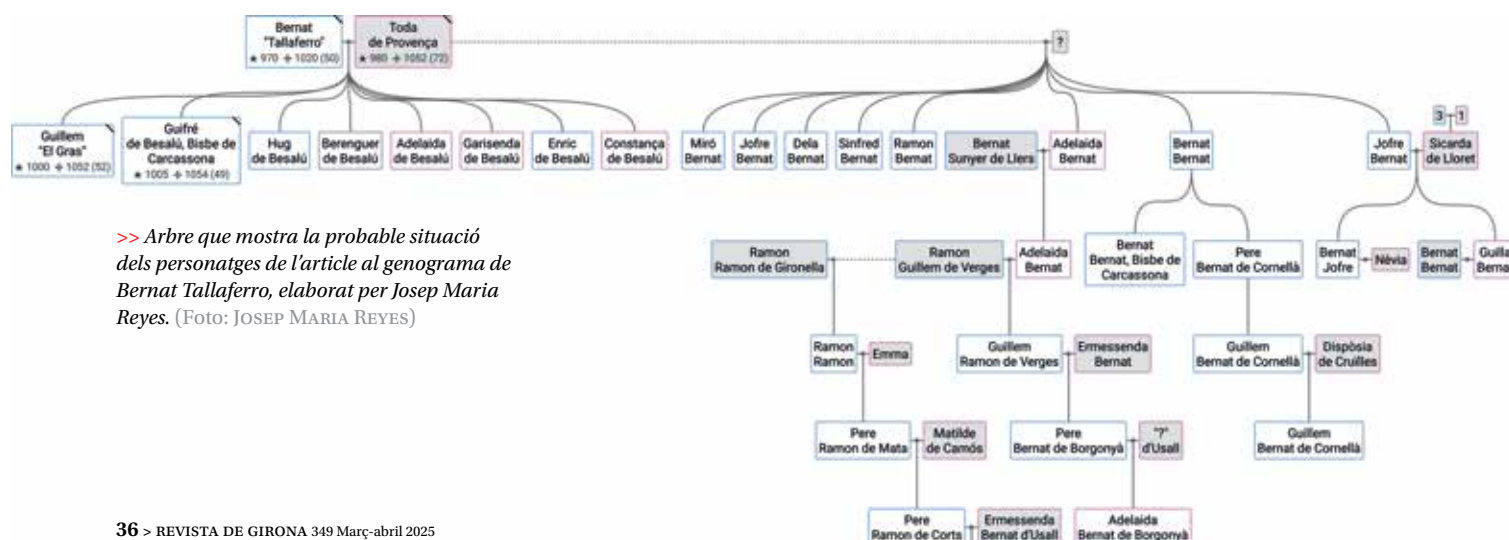
clavitzada o morta. Entre els captius, Udaldar, que va pagar rescat i va tornar al cap de cinc anys; entre els morts, diversos germans del vescomte gironí Sunifred, com Wandalgod i Odó. O això és el que fins ara s'havia afirmat, ja que a finals de febrer de l'any 986 es va donar legalment per mort Odó, levita de la seu de Girona, i es va procedir a executar-ne el testament.

Amb tot, al mateix temps que va desaparèixer de Girona el levita Odó, va aparèixer un enèrgic monjo Odó al monestir de Sant Cugat del Vallès, que va regir com a abat i, deu anys més tard, va ser cridat a la cadira episcopal gironina. La interpretació que se n'ha fet és que un i altre no tenen res a veure. Però les darreres voluntats del levita Odó —deixar en herència al germà Wandalgod Cornellà del Terri, Corts i Sords i, si moria sense fills, a la seu de Girona— no es van acabar executant, i a Wandalgod el tornem a veure en la documentació posterior, com a noble al servei del comte Bernat Tallaferro de Besalú. La clau de l'embolic la podria tenir la data del document que

dona per mort Odó: 24 de febrer de 986. La llei i el costum establien que, en el termini de sis mesos, s'havia de donar ferma a les disposicions del difunt, ja fos convertint-les en testament amb el jurament dels testimonis davant d'un jutge, ja fos donant per mort el desaparegut que havia testat i executant-ne el testament. Si restem sis mesos al 24 de febrer de 986, ens situem a finals d'agost de 985, quan les tropes califals ja havien tornat cap a Còrdova amb el botí.

Resulta, així, més probable que Odó hagués sortit de Girona massa tard per participar en els combats i que, arribat a una ciutat desèrtica i caòtica, s'hagués quedat a ajudar els monjos supervivents de Sant Cugat a refer el monestir saquejat. No resulta estrany que els seus marmessors suposessin que no havia sobreviscut a l'hecatombe barcelonina —on, si el van cercar, no el van poder trobar— i, en el termini legal establert, el proclamessin mort.

Acomplida la seva tasca a Sant Cugat de manera brillant, el prestigi guanyat —i el fet de pertànyer a la família

>> Document de la donació feta per Bernat Jofre i Guilla, nets de Tallaferro, i els cònjuges respectius, que va permetre la fundació de la Canònica de Santa Maria de Vilabertran. (Foto: BIBLIOTECA DE CATALUNYA)

vescomtal de Girona— va portar Odó a ser triat com a 26è bisbe de Girona. Si no anem errats, no hi ha dos personatges diferents, sinó un de sol.

Bernat, bisbe gironí de Carcassona

Ningú s'ha atrevit, fins ara, a formular cap hipòtesi sobre els orígens d'aquest bisbe misteriós, senyor de Cornellà del Terri, mort a Palol de Revardit el 1075, que els historiadors francesos fan noble de Cornellà de Conflent. Amb tot, dos documents de l'Arxiu de la Diòcesi de Girona, un de finals de 1074 i un altre de principis de 1075, ens hi ajuden.

El 15 de setembre de 1074, Bernat, a punt de viatjar a Anglaterra, va atorgar testament, publicat en el document de 31 de gener de 1075, que el donava per mort. Deixava en herència precisament les mateixes terres que coneixem del testament d'Odó, esmentat més amunt: Cornellà del Terri, Sords, Corts, Pujals i cases a Girona i Besalú.

Els beneficiaris eren els seus germans Guillem i Pere, el fill d'aquest (Bernat Jofre), una germana de nom indeterminat, la filla d'aquesta (Adelaida), i diversos membres de la família Sunyer, entre els quals hi havia un Bernat Sunyer. El segon document és més explícit: el bisbe Bernat és anomenat Bernat Bernat, i els germans apareixen com a Pere Bernat i Guillem Bernat.

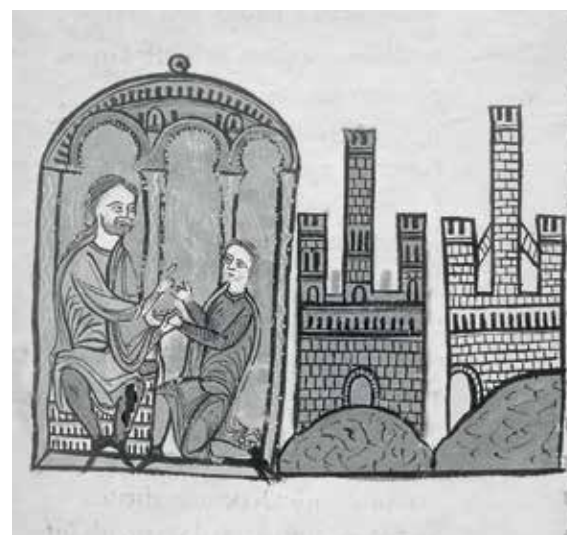
A l'alta edat mitjana no hi havia regles fixes per anomenar les persones. El costum era posar al primer fill el nom de l'avi i el del pare, tot i que les dones poderoses passaven els seus noms i no els del marit. Hi havia personatges que adoptaven un motiu: *Tallaferro*, *Bonadona*, *Calçavella*, *Morrofred*, *Bord* o *Bastó*. De vegades, es tractava d'un ofici o un nom de lloc. A més, era usual canviar de nom al llarg de la vida.

Però, excepcionalment, el desig de ressaltar el vincle amb un personatge molt important donava lloc al costum dels descendents d'adoptar el seu nom, que esdevenia un veritable «cognom» comú a tots, que es mantenia durant segles, i facilitava la solidaritat col·lectiva. Els Bernats —un nom molt infreqüent en els segles anteriors— que apareixen sovint a partir de principis del segle XI, i que dos segles després segueixen mantenint aquest «cognom», valen com a exemple: el pare dels protagonistes dels dos documents que comentem era un Bernat Bernat, i el fill de Pere Bernat que va rebre béns testamentaris es deia Jofre Bernat.

També va rebre una propietat la neboda del bisbe, Adelaida Bernat, filla d'una dona segurament homònima. Com a representants dels interessos del marit d'una d'aquestes dues Adelaides, hi ha tres membres diferents de

la família Sunyer, un dels quals, Bernat Sunyer. I en documents coetanis podem trobar una Adelaida Bernat, esposa del poderós Bernat Sunyer, senyor de Llers.

Aquest article defensa la hipòtesi que el Bernat a qui deu el seu «cognom» aquesta poderosa nissaga és el comte Tallaferro. Contra el que el futur va decidir, amb una Barcelona

>> Liber feudorum maior, en què Bernat Tallaferro va transmetre al seu fill Guillem Bernat el comtat de Besalú. Altres fills i filles, molts dels quals nascuts fora del matrimoni, van rebre unes o altres propietats. (Foto: WIKIMEDIA)

>> Exterior del Mas Usall, la casa familiar del bisbe Ramon d'Usall. Tot i les ampliacions dels segles XIII al XVI, s'hi poden reconèixer encara elements del segle XI, quan va ser edificada. (Foto: JOSEP MARIA REYES)

destruïda pels sarraïns, l'home fort a la Catalunya de l'any 1000 semblava ell, comte de Besalú, Vallespir, Fenollet, Berga i Ripoll; influent amb el papat —va anar tres vegades a Roma—, que va atorgar un bisbat a Besalú i va nomenar-ne bisbe el seu fill Guifré, de tan sols dotze anys; prestigiós pels fets d'armes que va dur a terme en les campanyes a Còrdova de 1010 i que li van valer aquest marcial sobrenom.

Bernat Tallaferro va néixer cap al 970 i es va casar el 992 amb Toda de Provença, nascuda cap al 985. Costa d'imaginar que tingués la paciència sobrehumana d'esperar a l'any 1000 per consumar el matrimoni i mantenir la castedat fins als trenta anys.

És cert que els historiadors del romanticisme han reconegut la il·legitimitat d'Ingilberga, germanastra de Tallaferro. Amb tot, els era obligat de fer-ho, essent com era la protagonista de l'escàndol de la dissolució del seu monestir femení de Sant Joan de les Abadesses per decret del papa Benet VIII, a petició del mateix comte Bernat. De tota manera, no diuen ni un mot dels bastards del comte Tallaferro, tot i que és evident que en tenia. I molts.

Al testament de 1020 de Bernat Tallaferro apareixen com a hereters els fills legítims: Guillem, Enric, Adelai-

da, Constança, Hug i Berenguer —que, per cert, va heretar Palol, just on va fer testament Bernat Bernat, el bisbe dels documents abans esmentats, el seu germanastre—, a més de Guifré, bisbe efímer de Besalú i durador de Carcassona. Però en morir el primogènit, el comte Guillem, al testament de 1034, anomena molts «altres» germans: Miró —potser iniciador de la potent família dels Miró-Ecard-Torroja—, Jofre, Dela, Sinfred i Ramon. I aquests eren, tan sols, els que, havent mort, li havien llegat alguna propietat esmentada. Els germanastres que el van sobreviure; els que, en morir, no li van fer cap deïxa; els monjos i monges que no van rebre en herència res més que el dot necessari per ser admesos al monestir; les noies que tan sols van ser dotades amb el que era imprescindible per satisfer el marit: tots aquests Bernats han deixat escassa petja documental, i els historiadors més aviat tenien interès a amagar-los, per protegir la «reputació» dels seus herois.

Vegem com Tallaferro va tractar els seus bastards.

Era incòmode haver de donar explicacions al testament, com li va passar, per exemple, a la dama Dispòdia de Cruïlles —esposa en primer matrimoni de Guadall Guadall i en segon de Guillem Bernat de Cornellà, besnet de

Tallaferro—, que va prendre disposicions per obligar els seus fills legítims a respectar les deixes que fa a Gilbert, anomenat «Pages», el seu germà bastard. El comte Bernat va optar per comprar propietats i donar-les a la mare (la seva amant, si el nen era petit) o al mateix fill il·legítim (si ja era més gran). Al testament de Tallaferro s'esmenta una d'aquestes compres, feta pel seu pare Oliba Cabreta, a Arnau de la Farrés: l'alou d'Usall, situat a poc més d'un quilòmetre de la Farrés. Hem parlat a bastament de la seva compra del patrimoni de Wandalgod i Odó i fins a seixanta mil hectàrees que van acabar en mans d'Adelaida Bernat, casada amb Bernat Sunyer de Llers, de Bernat Bernat, pare del bisbe homònim de Carcassona o de Jofre Bernat, primer marit de Sicarda de Lloret, i de la resta de bastards. Alous i «cognom» que els van permetre, a ells i a altres Bernats afortunats —perquè alguns van acabar caient en l'escala social—, casar-se amb barons —de Llers, de Sales de Llierca, de Cervià— i arribar a bisbes i abats.

Perquè els abadiats i bisbats són una base de poder i riquesa per a la família, que justifica diners i esforços dedicats a aconseguir-los. Recordem l'afer de la «bastarda» abadessa Ingilberga; els esforços de Tallaferro per crear el comtat de Besalú i posar com a bisbe el seu fill Guifré, o la lluita per la seu de Girona en temps de Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona, que va desembocar

>> Representació medieval d'un bisbe a l'enteixinat del Mas Usall. És molt possible que el representat sigui el bisbe Ramon Usall, que va viure i, probablement, néixer en aquesta casa. (Foto: JOSEP MARIA REYES)

en l'assassinat del bisbe Ató de Vic, que l'havia de substituir.

Bernat Odó, 29è bisbe de Girona

El testament d'aquella Sicarda de Lloret, neta del vescomte de Girona Sunifred —i, per tant, reneboda de Wandalgod i Odó—, ens il·lustra. No es va casar solament amb Humbert Odó (a qui podem anomenar també Bernat Humbert): abans ja havia estat casada amb Jofre Bernat, que acabem d'identificar com a fill bastard de Tallaferro. D'aquest primer matrimoni, va tenir Bernat Jofre i Guilla Bernat (que ens apareixeran més tard com a fundadors del monestir de Vilabertran), a més d'Albert Bernat. Del segon marit, van néixer el bisbe Bernat Odó i una noia anomenada Ermessenda.

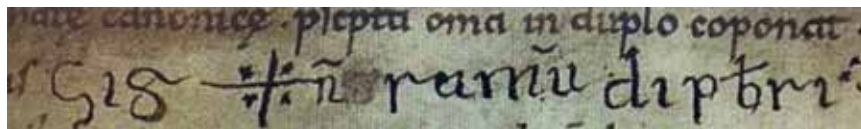
Aquesta poderosa dona no és solament la mare del bisbe Bernat Odó; és reneboda del levita i bisbe Odó, i cunyada del pare del bisbe Bernat de Carcassona (Bernat Bernat). I els seus fills (tinguts amb Jofre Bernat, nets de Tallaferro), Bernat Jofre i Guilla, i els seus respectius cònjuges, Nèvia i Bernat Bernat (nova «coincidència» de cognoms), van fundar el 9 de març del 1069 la canònica de Santa Maria de Vilabertran, on van exercir d'abats, successivament, dos descendents més de Tallaferro en el segle següent, abans d'esdevenir bisbes.

Però negocis, interessos i conviccions poden coexistir. El 1109, el bisbe Bernat Odó va decidir deixar tots els privilegis i comoditats del seu palau i marxar a Jerusalem, conquerida pels croats deu anys abans, d'on no va tornar. Donat per mort el 1111, segurament va arribar a trepitjar la ciutat santa, però no sabem res de les circumstàncies del seu èxit.

Ramon d'Usall, 35è bisbe de Girona

La desaparició de documents vistos per cronistes del segle XIX (Flórez, Villanueva) ens impedia assegurar la identitat exacta d'aquest bisbe, aquí anomenat «Ramon Orusall», allà «Ramon Guissall» o encara «Ramon d'Usall».

Totes tres denominacions feien difícil identificar la seva família d'origen: no hi ha cap família noble anomenada *Orusall*. *Guissall* és un topònim (*Guissalis*, *Guixols*) que mai va donar lloc a una família noble consolidada. *Usall*, en canvi, semblava «inadequat»,

>> Signatura del bisbe Ramon d'Usall l'any 1132, en un document en què la seva mare, Ermessenda Bernat d'Usall, actuava al marge de la família pròpia i del marit.

(Foto: ARXIU DIOCESÀ DE GIRONA. PERGAMÍ 223.)

tant si tenim en compte el municipi d'Usall, que no va donar lloc a nobles fins als Través d'Usall del segle XV, com si ens referim al mas Usall, que tan sols a partir del segle XIII dona origen a uns ciutadans honrats barcelonins —en el segle següent, ambaixadors com Eimeric d'Usall i cambrers reials com Pere d'Usall, per no parlar del virrei de Sardènia Joan d'Usall, ja en el segle XV i els marquesos de Dusai/Monistrol del XVIII. Però, en el segle XII, qui vivia al mas Usall? I a quina família noble pertanyien?

Un sorprenent document del 1132, el pergamí 223 de l'Arxiu de la Diòcesi de Girona, ens en dona la clau. En aquest document, el bisbe de Girona insulta greument una tal Ermessenda (que, «moguda per la sempiterna avarícia», «calumniava injustament»), que actua en nom propi i dels seus fills Bernat (cavaller) i Ramon (clergue). Reclama béns que havien sigut d'Adelaida de Borgonya, donats a la seu gironina. Malgrat que el document afirma que Ermessenda no té cap raó, després de signar ella, fa constar que va rebre deu morabatins d'or a canvi de renunciar als drets reivindicats. Seguint el rastre documental, trobem que aquests béns havien estat d'Adelaida Bernat. El bisbe, pagant, reconeix que Ermessenda era una Bernat, segurament la germana, a qui s'havia privat del dret a rebre part dels béns familiars.

Ermessenda Bernat, però, actua al marge de la seva pròpia família (cap signatura de testimonis), del seu marit, Pere Ramon de Corts, i de la família d'ell, tot i que ambdós eren parents (rebesnets d'Adelaida Bernat, aquí identificada com a bastarda de Tallaferro) i que Bernats i Ramons es casaven una vegada i una altra. «Re-

pudiada» (seria un mot força escaient) per tots.

No sabem per què no viuen junts, però aquesta ruptura és la raó per la qual els fills, instal·lats a l'alou d'ella i no a Corts —d'on era senyor el pare—, s'anomenaran «d'Usall» i no «Ramon» ni «Bernat». Lamentem no poder endevinar la raó d'aquest trencament de la valenta Ermessenda amb el seu marit.

Analitzem la compatibilitat d'aquest clergue, Ramon d'Usall, amb el bisbe Ramon de Girona. Pot ser-ho per edat: la seva signatura ens mostra el 1132 la mà maldestra d'un infant o adolescent, nascut cap al 1115 o el 1120, i el bisbe va morir molt vell el 1196.

És coherent que el trobem com a monjo i abat de Vilabertran (rebut el càrrec de mans de Pere de Torroja, dels Miró-Ecard-Torroja, futur bisbe de Sagossa), monestir fundat pels seus avantpassats (fills de Sicarda de Lloret i Jofre Bernat), pel qual devia sentir afecció i li devia obrir les portes sense problemes.

Concorda la seva signatura amb les altres conegudes (*Ramundi* i no *Remundi* ni *Raymundi*, abreviatura de la *n* sobre la *m* i no sobre la *u*).

Bisbe durant divuit anys, va convocar assemblees de pau i treva i va atorgar la primera carta de llibertats de Girona, que va fer reconèixer el 1190 pel rei Alfons I.

Valgui aquest article no solament per fer llum sobre la identitat d'un dels grans (i menys coneguts) bisbes gironins, sinó també per retre homenatge a Ermessenda Bernat, una dona fins ara desconeguda però ferma que, enfrontada a tota la seva família i a les més poderoses ins-

titucions, va saber conquerir un futur brillant per als seus fills i els seus descendents, els Usall.

El 1109, el bisbe Bernat Odó va decidir deixar tots els privilegis i comoditats del seu palau i marxar a Jerusalem, conquerida pels croats